

RECENZIJOS

Rolandas Kregždys – humanitarinių mokslų srities filologijos mokslų krypties daktaras, Lietuvos kultūros tyrimų instituto Baltų ir Lietuvos kultūros istorijos skyriaus mokslo darbuotojas.

Moksliniai interesai: senoji baltų religija ir mitologija; lyginamoji baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų gramatika, etimologija.

El. paštas: rolandaskregzdys@gmail.com.

Rolandas Kregždys: Ph. D. (in the Humanities), Research Fellow of the Department of Baltic and Lithuanian Cultural History, Lithuanian culture research institute.

Research interests: Baltic Religion and Mythology; Comparative Grammar, Etymology of the Baltic and other Indo-European Languages.

E-mail: rolandaskregzdys@gmail.com.

Rolandas Kregždys

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Darius Baronas, Stephen C. Rowell

THE CONVERSION OF LITHUANIA:
FROM PAGAN BARBARIANS TO
LATE MEDIEVAL CHRISTIANS

Vilnius: The Institute of Lithuanian Literature and Folklore, 2015
(ISBN 978-609-425-152-8)¹

Caedite eos. Novit enim Dominus qui sunt eius.
Arnaud Amalric (*Sacer Ordo Cisterciensis*)

2015 m. anglų kalba buvo publikuotas Dariaus Barono ir Stepheno C. Rowello veikalas *The Conversion of Lithuania: from Pagan Barbarians to Late Medieval Christians* (resp. „Lietuvos virsmas: pagonyų barbarai tampa vėlyvųjų viduramžių krikščionimis“).

¹ Recenzinio straipsnio parengimą finansavo Lietuvos mokslų akademija.

Recenzuojama knyga – Lietuvos istorijos instituto tyrėjų, šioje mokslo įstaigoje 2013–2015 m. vykdžiusių Europos struktūrinių fondų projektą, administruotą Lietuvos mokslo tarybos, „Lietuvos atsivertimas: pagonys barbarai tampa vėlyvųjų viduramžių krikščionimis“, finansuotą pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 3 prioriteto „Tyrėjų gebėjimų stiprinimas“ VP1-3.1-ŠMM-07-K priemonę „Parama mokslininkų ir kitų tyrėjų mokslinei veiklai (visuotinė dotacija)“, veiklos rezultatas, kažkodėl išleista Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto.

D. Barono indėlis rengiant veikalą buvo didžiausias, t. y. iš 12-os struktūrinių knygos dėmenų jo autorystei priskirtos 1–8 dalys (21–378 p.) resp. 26 autorinių lankų tekstas, kuriame nuolat plėtojama degeneracinio *de origine* senosios lietuvių (taip pat ir baltų) religijos modelio idėja (žr. toliau). S. C. Rowello darbo apimtis daug menkesnė. Jis parašė 12 autorinių veikalo lankų, t. y. įvadą (1–20 p.) ir 9–12 dalis (379–524 p.). Daugiausia dėmesio šis tyrėjas skyrė krikščionybės (bizantiškosios plotmės) skverbimosi į baltų teritoriją apžvalgai bei jos niuansų determinacijai. Knygos priedai (557–614 p.) yra sudaryti iš sutrumpinimų, šaltinių, literatūros sąrašų bei faktografinių dėmenų indekso. Veikalas gausiai iliustruotas (526–543 p.) žemėlapiiais, senojo Vilniaus vaizdiniais, devocionalijų ir senų monetų atvaizdais, istorinių asmenų bei šventųjų paveikslų, Vilniaus arkikatedros bazilikos ir Trakų Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčios freskų reprodukcijomis.

Minėtina, kad veikalo autoriai polidispersiškai išdėstė tikslus ir keliamus uždavinius, juos aptarę pratarinėje ir epilogė (resp. *Preface* [žr. ii p.], *Epilogue* [519 p.]). Kai kurios itin svarbios, monografijoms (būtent šiam mokslo veikalų tipui recenzuojamą veikalą priskiria jo autoriai [žr. ii, vii p.]) būdingos formuluotės (pvz., darbo temos aktualumas, praktinis darbo aktualumas, teorinis reikšmingumas, mokslinis naujumas) apskritai nėra aptartos.

Toks pristatymas mokslo darbams nėra būdingas. Minėtina, kad liko neaptarti ir tyrimo metodai bei metodologinės nuostatos, nors epilogė užsimenama apie lyginamąjį geografinio tyrimo būdą.

Veikalo autoriai, siekdami pagrindinio tikslo – jų įvardijamų necivilizuotų lietuvių protėvių – barbarų, neturėjusių jokios religinės sistemos², konversijos į civilizuotus krikščionis eksplikacijos ir realiųjų motyvacijos, t. y. „<...>

² Plg. „<...> the conversion of Lithuania in 1387 was much more about introducing something new than about destroying a pagan order of things sanctified by age-old traditions“ (278 p.).

atskleisti prieštarą, kariniais konfliktais ir taikiomis misijomis nužymėtą Vakarų krikščioniškosios civilizacijos kelią į Lietuvą, siekiant parodyti, kaip pagoniškos, o vėliau ir krikščioniškos Lietuvos visuomenė reaguodavo į europeizacijos iššūkius, o galiausiai ir pati tapo Vakarų krikščioniškosios civilizacijos dalimi, su jai būdingu Rytų krikščionybės palikimu³, nors ir nedeklaruoja, tačiau iš dalies remiasi scholastine kontempliacija, pasiekiamą Naujojo Testamento informacijos fetišizacija⁴, intuityvia, o ne analitine dalykų esmės išvalga, argumentuojama religinėmis dogmomis, abstrakčiais⁵, spekuliatyviais religinių problemų svarstymais (žr. 2, 4, 5 išn.), mat lietuviai pagonys priskiriami blogio jėgų apsėstiesiems⁶, o svetimšalių agresorių vykdyta baltų teritorijų aneksija ir kolonializmas⁷ resp. militaristinės tendencijos

³ Žr. http://www.istorija.lt/wp-content/uploads/2014/10/Visuotine-dotacija_Baronas_pristatymas.pdf.

⁴ Pavyzdžiui, Jano Długoszo informaciją apie pirmųjų 7-ių Vilniaus bažnyčių pastatymą D. Baronas (286 p.) sieja su itin svarbia, jo nuomone, krikščioniška verte, kurios ištakų neva reikia ieškoti NT Apreiškimo Jonui knygoje (resp. „The number seven stands for perfection and universality, and the image of the seven churches may be found starting from the Book of Revelation <...>“). 7-ių bažnyčių motyvas iš tiesų minimas šioje NT knygoje (Trebilco 2013, 504), tačiau numerologinio simbolio 7 etiologinis pradžmuo, matyt, sietinas su daug ankstesniu laikotarpiu, plg. ide. ir ne ide. tautoms būdingos itin archajiškos 7 kalvų (ar identiškos simbolikos, pvz., piramidžių ir pan.), ant / prie kurių yra įkuriamas miestas, papuošiama šeimos kapavietė (pvz., Roma [Hatina 2013, 557], Modina Izraelyje [1 Mak 13.25–30 (Helyer 2013, 43)]), nuorodomis. Apreiškimo Jonui knygos informacija, spėtina, yra labai vėlyva semitų tautų kultūrinės tradicijos refleksija, plg. a) 7 rabino Hillelio taisyklės (resp. hebr. *middot*), kuriomis remiamasi ir NT, pvz., hebr. *qal v'khome* 'lengvumas ir sunkumas' resp. tolygios augmentacijos ar degradacijos argumentacija grindžiami NT Mt 6.26, 30, 7.11, 10.25, 12.12, Lk 11.13, 12.24, 28, Jn 7.23, 15.18–20 pasakojimai (Longenecker 1970, 21–22); b) 7 menoros atšakos (Iš 25.31–40) ir kt.

⁵ Pavyzdžiui, Jeronimo Prahieško informaciją apie senąjį baltų tikėjimą D. Baronas (312 psl.) priskiria nepatikimiams šaltiniams, mat, anot šio tyrėjo, kreipiama pernelyg maža dėmesio į pagonių krikštui reikalingų priemonių išvardijimą (resp. „<...> why is there no talk of at least the need of bringing heathen people to the baptismal font?“).

⁶ Plg. „The Jesuits managed to reach the fringes of society where demonic powers were still very close to people“ (315 p.).

⁷ D. Baronas nutyli, kad lietuvių prūsų prastuomenė, paversta baudžiauninkais (pvz., imtinių sistemos prievolinkais), neturėjo jokių teisių, tik prievoles, kurių pagrindinės – rūpinimasis atėjūnų gerove ir naujojo tikėjimo puoselėjimas (plačiau žr. Pakarklis 1948, 174), o jo diegimas buvo paremtas represijomis resp. baudomis, kankinimais, persekiojimu (plačiau žr. Vyšniauskaitė 1994, 39; JBR II 348) ir mirties bausmėmis (JBR II 71, 198–201). Tiesa, paminimas ypatingas žemaičių nuožmumas, kurį patikimiausia įveikti kardu (resp. „<...> there was still no attempt to evangelize the Žemaitians by any other means but the sword“ (331 p.).

yra įvardijamos „kariniais konfliktais ir taikiomis misijomis“⁸ (dar žr. 57 p.), popiežius Inocentas IV, paskelbęs 1243–1245 m. dominikonų surengtus kryžiaus žygius į Livoniją ir Prūsiją, vadinamas taikos advokatu (resp. „<...> like Innocent IV, advocated peaceful coexistence between Christian and infidel societies“ (121 p.) ir kt.

Autoriai pasirinko selektyviąją jų nurodomos faktografijos tyrimo metodologiją, grindžiamą eklektiškuoju darbų (deja, ne visuomet mokslo) citavimu, t. y. pasirenkami tik tie autoriai, kurių tyrimo išvados yra artimos veikalė formuluojamiems teiginiams, pvz., S. C. Rowellas 492 p. Prano Vildžiūno pateikiamą mitonimo *Auxtheias Vissagistis* kilmės aiškinimą, nepagrįstą detalio lingvistine argumentacija, interpretuoja kaip kodifikuotą informaciją (plačiau žr. Kregždys 2011, 103, 118; 2012, 47, 108, 285–286, 373).

Toks metodas, kai nepaisoma kritinės kitų autorių nuomonės, matyt, apibrėžtinai 1555 m. Augsburgio taikos sutarties principu *cuius regio, eius religio*.

Kai kurios recenzuojamo veikalo autorių teiginių formuluotės yra būdingos beletristikos, o ne mokslo veikalams, pvz., 21 p. D. Baronas teigia: „From time immemorial the Balt tribes lived close to the Baltic Sea in lands covered with pristine forests <...>“, nors yra teigiančiųjų, kad protobaltų genčių kultūra prie Baltijos jūros ima plisti III–II tūkstantmečių sandūroje (Let 60; Kabelka 1982, 15–16), t. y. šis tyrėjas nenurodo, kad jis remiasi Algirdo Girininko suformuluotos teorijos ir jos sekėjų dogmatika (plačiau žr. LI 248–250), neatskleidžia baltų autochtonų hipotezės esminių argumentų ir nenurodo jos kontradikcijos ypatumų. Pasirinktą metodologiją būtina apibrėžti, o ne pateikti kaip istorinę tiesą, kuri kol kas yra tiek pat patikima, kaip ir antinominė.

Grožinės literatūros stilistika remiamasi ir 519 p., vietoj įprasto išvadų (resp. *Conclusions*) apibendrinamojo termino pasirinkus senovės graikų dramos baigiamojo kreipimosi į žiūrovus arba baigiamosios epinio ar draminio literatūros kūrinio dalies po atomazgos, kurioje pasakojama apie veikėjų likimą po pavaizduotų įvykių, pavadinimą *Epilogas* (resp. *Epilogue*). Šis itin svarbus knygos skyrius, remiantis įprasta tokių veikalų rengimo tvarka, turėjo būti suformuluotas itin lakoniškai, kad būtų aiškūs atskleisti originalumo, naujumo aspektai, formuojantys veikale tiriamos

⁸ Plg. „<...> peaceful Christian missions directed to the Eastern Baltic region“ (190 p.).

istorinės / mitologinės / teologinės / lingvistinės mokslo krypčių problematikos kompleksinę vertę⁹. Tenka apgailestauti, kad veikalo išvados yra parafrastinio pobūdžio, grindžiamos abstrakčiais ir subjektyviais ar *a priori* banaliais¹⁰ teiginiais, plg., pvz., 520 p. nurodoma, kad sisteminės pagonybės atipija lėmė sėkmingą krikščionybės konversijos raidą, dar jai net neprasidėjus¹¹. Knygos tekste nepateikiama jokių istorinių faktų, suponuojančių lietuvių religinės sistemos (kurios egzistavimą D. Baronas neigia [žr. 2, 12 išn.], nors toliau einančiame tekste įvardijamos jos savybės resp. „<...> a continuation of older behaviour <...>“, tiesa, pakeičiant *tikėjimo* terminą neutraliuoju *senasis elgesys*) kaitą, nesant represinių sankcijų.

Akcentuotina, kad ekvivokų vartoseną (žr. anksčiau [pvz., teiginiai apie senosios religinės sistemos buvimą / nebuvimą]), reziumuojant atliktus tyrimus, yra akivaizdus pseudomokslinės analizės požymis.

Itin neigiamai vertintina selektyvi senosios baltų kultūros rašto paminklų analizės metodika, kai veikale tik fragmentiškai paminimas vienas svarbiausių šios plotmės juridinių dokumentų – 1249 m. Kristburgo sutartis (žr. 341 p.), o apie „Sūduvių knygelę“ apskritai nutylima, nors knygos pavadinimas suponuoja ir senosios baltų religijos bent fragmentinę svarbiausių šaltinių apžvalgą (plg. Orozijos kronikos Wulfstano intarpo ganėtinais plačią parafrazę [žr. 27–30 p.] ir t. t.). Deja, ji nėra analizuojama, o tik lakoniškai prisimenama, mat D. Baronas, laikydamasis išankstinės nuomonės apie degeneracinį¹² senojo baltų tikėjimo pobūdį (plg. kny-

⁹ Remiantis Mokslo ir studijų institucijų mokslo (meno) darbų vertinimo metodika, patvirtinta LR švietimo ir mokslo ministro 2010 m. liepos 10 d. įsakymu Nr. V-1128 (Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. balandžio 8 d. įsakymo Nr. V-572 redakcija).

¹⁰ Pavyzdžiui, nurodoma, kad a) žmonėms buvo svarbi neteisėtų santuokų legitimacija (resp. „<...> legitimisation of unlawful marriages <...>“ [522 p.]), nors tai universali daugelio konfesijų narių (krikščionių, pagonių ar kt.) problema (plačiau žr.: Zimmermann 1992, 8, 68; Stein 2004, 31, 41, 50–52, 61, 80, 106); b) 523 p. nurodoma, kad buvo remiamasi krikščioniškąja literatūra, parengta lotynų, rusėnų ir lenkų kalbomis (plačiau žr.: Zinkevičius 1987, 113–115, 117–140; Ušinskienė 2014, 47–48).

¹¹ Plg. „<...> the pagans themselves did not constitute a monolithic block of ‘heathendom’. That is why the penetration of Christianity within pagan society became a phenomenon long before the country’s official conversion.“

¹² Plg. „There was no (organized) paganism left against which it would have been necessary to launch all-out attack and thus to express one’s profound spiritual transformation“ (276 p.); „There was, in short, no such a thing as a unitary faith of Old Lithuanians“ (277 p.).

gos pavadinimo „<...> From Pagan **Barbarians** <...>“ formuluotę [dar žr. x p.]), teigia, kad XIII a. Lietuvos visuomenė savo struktūriniu sklaida buvo panaši į Vakarų Europos šalių tautas po jų migracijos laikotarpio (resp. „<...> in the thirteenth century Lithuanian society bore structural resemblances to what Western Europe was like in the post-Migration period.“ [žr. xi p.]). Senųjų lietuvių religiją šis tyrėjas sugebėjo aptarti 15-os puslapių tekste (264–278 p.), kuriame perteikiama pagrindinė, ironiška grįsta mintis – sporadinė skirtingų šaltinių informacijos kongruencija etnologų yra vertinama kaip izomorfiškai darnios baltų religijos sistemos refleksija (resp. „More similarities between most diverse evidence are viewed by ethnologists as mutually supportive and reflecting the great mosaic called the ancient religion of the Balts (or Lithuanians)“ (žr. 264 p.)).

Pernelyg nesigilinant į tokį viduramžių scholastika persmelktą senųjų lietuvių (anot autorių, barbarų, arba tamsių, žiaurių žmonių, kultūros naikintojų) socialinės raidos įvardijimą, svarbu pabrėžti, kad autoriai ją argumentuoja **marksistinės** ideologijos atstovo Ernsto Blocho *Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen* resp. asinchroninių dalykų paralelizmo, arba visuotinio žmonijos istorijos kismo, teorija (plačiau žr.: Jameson 1991, 307; Ashman 2012, 62–63), kurios autorystę klaidingai priskiria Reinhartui Koselleckui (žr. xi p.).

Pabrėžtina, kad recenzuojamo veikalo vienas autorių D. Baronas mano esąs patyręs baltų mitologijos ekspertas, mat imasi vardyti geriausius šios mokslo krypties žinovus¹³, jų sąrašą pradėdamas Vladimiro Toporovo pavarde¹⁴ (žr. 264 p.), nors lietuvių mitologijos autentiškumo veiksnį, ir vėl remdamasis ironija (plg. „How much paganism *per se* may be an invention <...>“ [žr. 266 p.]), grindžia, jo manymu, ne baltiškos etiologijos Sovijaus mitu.

Todėl vertinamo veikalo pavadinimas tik iš dalies atliepia knygoje analizuojamą problematiką, mat joje net nėra minimi fundamentalūs lietuvių

¹³ D. Baronas (264 p.) tų tyrėjų, kuriuos apkaltina šaltinių mitologinės esmės ignoravimu, intencijas išanalizuoti senosios baltų religijos paslaptis priskiria „lengvabūdiškoms / neapgalvotoms pastangoms“, plg. „In their headlong rush to catch glimpses of a lost mythical world, they largely disregarded the literary setting of this myth which proves to be crucially important.“

¹⁴ Tiesa, paminėjęs Gintarą Beresnevičių (ibid.), D. Baronas apsiriboja tik 1 studijos ir mokslo straipsnio nuoroda, bet nutyli apie jo parašytos sisteminės lietuvių religijos studijos *Lietuvių religija ir mitologija* (2004) vertę.

(taip pat ir kitų baltų tautų) etnomitologiniai tyrimai, pvz., Jono Balio, Pėterio Šmito, Haraldo Biezaiso, Pranės Dundulienės, Angelės Vyšniauskaitės, Irenos Reginos Merkienės, Rimanto Balsio, Liberto Klimkos, Nijolės Laurinkienės, Václavo Blažeko ir kt. Keista, kad net fundamentinis Wilhelmo Mannhardto veikalas *Letto-Preussische Götterlehre* (1936) paminėtas tik fragmentiškai (žr. 510 p.).

Taip atsainiai vertindamas ligšiolinius baltų mitologijos tyrimus, D. Baronas apkaltina XX a. jų autorius svarbių faktų ignoravimu: „The Arabic origin of the name of Sovius was known in the nineteenth century (*Źródła do mytologii litewskiej*, ed. A. Mierzyński, I (Warsaw, 1892), 132–3. It was put aside by twentieth-century scholars engaged in the study of Baltic mythology.“ (265 p.), nors W. Mannhardtas (1936, 60–61) pakartojo ir išsamiai papildė Antonio Mierzyńskiego informaciją, o J. Balys (JBR II 172) aiškiai nurodė Sovijaus mitą esant neaiškios etninės priklausomybės.

Remdamasis vieno iki šiol menkai verifikuoto senųjų lietuvių religinės sistemos šaltinio problemiška etiologija, D. Baronas, pats neatlikęs jokios analizės, imasi formuoti degeneracinės protolietuvių tikėjimo sistemos pobūdį, priskirdamas šį etnosą barbarams.

D. Baronas, beatodairiškai remdamasis vieno iš knygos autorių konsultantų Sergejaus Temčino publikacija apie Sovijaus mitą, kurioje paneigiama jo baltiškoji kilmė ir bet kokios galimos sąsajos su minėta etnine grupe (Темчин 2010, 27), elgiasi labai lengvabūdiškai, mat šioje publikacijoje priversta aibė klaidų:

a) teigiama (Темчин 2010, 23), kad sabiečiai, su kurių įvardijimu mėginama susieti Sovijaus vardo kilmę, save vadino „<...> *сабба* ‘омывающиеся’ <...>“, t. y. suponuojama pamatinė lytis arab. *šbia* ‘krikštytas’ (žr. toliau), apie kurią S. Temčinas neužsimena, mat klaidingai ją sieja su arab. *el-Mogtasilah* ‘besiprausiantys’ (apie ją žr. Chwolsohn I 110), t. y. tokiu epitetu šios religinės sektos narius apibūdina X a. pirmosios arabų bibliografijos *Fihrist el-'Ulūm* autorius, musulmonų tyrėjas Abu'l-Faraj Muḥammad ibn Is'hāq al-Nadīmas (Chwolsohn ibd.), resp. sangrąžinė lytis reflektuojama arabų formos, o ne šios religinės sektos autonominio įvardijimo (plačiau žr. Chwolsohn I 112, II 543);

b) tenka apgailestauti, kad S. Temčinas, kaip ir recenzuojamo veikalo autoriai, remiasi eklektiškosios metodologijos principais resp. ignoruoja

jau esamus tyrimus ir kuria savo faktografiją, su lingvistinėmis realijomis neturinčią nieko bendra:

b₁) tyrėjų nustatyta, kad gnostikų sekta, Korane (2.6–2, 5.69, 22.17) įvardijama arab. *al-Šābīah* resp. *أشوبياصل* // *al-Šābīūn* resp. *أشوبياصل* (< 1) arab. *š-b-* ‘pakilti; išaugti’; 2) aram. dial. *šbia* ‘krikštytas’ [Lane I 121, IV 1640, 1648; Segal 1963, 203–205; Green 1992, 112; Corriente 2008, 423; dar žr. Elukin 2002, 619]), yra apeliatyvas regionimas, jau viduramžiais **sutapatintas**¹⁵ su sabėjais resp. Sabijos gyventojais, t. y. perteikiamas lytimis gr. Σαβαῖος, (pl.) Σαβαῖοι / lo. *Sābaeus*, (pl.) *-i* ‘sabiečiai – Pietų Arabijos gyventojai’ (← top. lo. *Sāba* ‘didžiausias Pietų Arabijos miestas, garsus miros ir smilkalų eksporto centras’ ← gr. Σαβά ‘t. p.’ [plačiau žr.: Corriente 2008, 423; Elukin 2002, 623–624; dar žr.: Pape II 1321; Lewis, Short 1958, 1609]);

b₂) S. Temčino (Темчин 2010, 24) teiginys, neva „Различие согласных в словах *совица* и *сабии* объяснимо вероятным греческим посредством: <...> различие гласных в данном случае не имеет принципиального значения, поскольку в арабском языке звуки [a] и [o] фонологически не противопоставлены друг другу“ yra *reductio ad absurdum*, mat graikų kalbos leksema, suponavusi sabiečių onimą, yra gr. Σαβαῖοι (tai pripažįsta ir S. Temčinas), o ne arabų substratinė lytis. Akcentuotina, kad minėtas graikų onimas ir bendrašakniai vediniai senosios slavų kalbos paminkluose reflektuojami **ne** su šaknies struktūriniu elementu *-o-*, bet su *-a-*, plg. s. sl. c-a-ba ‘Pietų Arabijos vietovė’ ↔ gr. Σαβά ‘t. p.’, s. sl. c-a-baamъskъ ‘sabėjų’ ↔ lo. *Sābaeus* ‘t. p.’ (ССЯ IV1–2).

¹⁵ Paneigdamas akivaizdžius lingvistinius faktus, S. Temčinas (Темчин 2010, 20–21) skatina skaitytoją nepainioti šių onimų. Taip šį tyrėją elgtis, matyt, paskatino Danielio Chwolsohno (I 95) žodžiai: „Die Alten haben die Namen einiger einander ganz fern stehender Völker- und Genossenschaften aufbewahrt, die ebenfalls einen ähnlichen Klang haben, wie der Name Ssabier, und zwar die Σαλαῖοι oder Σάλαιοι, auch Σάπαι und Σάπιοι, eine Völkerschaft in Thracien am Gebirge Pangäus, zwischen dem See Bistonis und der Küste im Flussthale Gangas oder Gangites und den nach ihnen benannten sappäischen Pässen; dann ein Volk Σαβαῖοι in Aethiopien, südlich von Meroe; endlich ein Volk Σάβαι in Karmanien, mit denen wohl die Σαλαῖοι βωμοί des Ptolomäus auf einem Hügel an der Küste des caspischen Meeres in Verbindung stehen. Glücklicherweise sind diese Namen den Augen der Forscher über die Ssabier entgangen, sonst wäre wohl die Verwirrung noch grösser und die im vorigen Capitel auseinandergesetzte Geschichte derselben noch reichhaltiger geworden.“

Vadinasi, nekyla jokių abejonių, kad S. Temčino (Темчин 2010, 24) rekonstruota, jokiame senosios ir / ar vėlyvojo laikotarpio senosios graikų kalbos šaltinyje neužfiksuota lytis gr. *Σάβιος (plg. Pape II 1324; LS 1371; SL III 273; Du Cange II 1314–1315; Sophocles 1900, 975; Lampe 1961, 1220; Muraoka 2010, 105) niekuomet nebuvo vartojama. Todėl šios fikcijos sąsaja su skirtingo vokalizmo mitonimu bžn. sl. (s. r.) совѣи yra negalima resp. atmestina *pro tanto*.

Apibendrinant bžn. sl. (s. r.) совѣи etiologinę raidą, galima teigti, kad patikimiausia yra Iljos Lemeškino (2009, 37; 2015, 36–37; plg. Вилкул 2010, 20) iškelta hipotezė apie 1262 m. chronografe minimo mitopersonimo bžn. sl. совѣи (Miklosich 1977, 868; dar žr.: Lemeškin 2009, 293–294; Beresnevičius 1990, 73; plg. Топоров 1987, 24) kilmę – suponuojama inicialinio skiemens aferezė dėl tabu fenomeno (dar žr. Lemeškin 2015, 46): adj. bžn. sl. *бѣсовѣи ‘velnio, velniškas’ → совѣи бѣ → subst. (n. propr.) bžn. sl. (s. r.) совѣи ‘Sovijus’;

c) S. Temčino (Темчин 2010, 26–27) teiginys apie neva identišką aptariamų skirtingų šaltinių kremacijos papročių pobūdį, išskyrus personažų atribuciją, yra iš esmės ydingas, mat Sovijaus mite įvardijamas uzualinis mirusiojo palaikų utilizacijos būdas, suponuojant utilitarinį jo aspektą tik veikiančiojo asmens Sovijaus ar jo sūnaus (žr. Lemeškin 2009, 30; 2015, 43–44) atžvilgiu (pagal *per se* principą), o al-Nadīmo, užsimenančio apie sabiečių mirusiųjų palaikų kremavimą tik kartą (žr. 16 išn.), aprašomų apeigų tikslas yra visiškai priešingas Sovijaus mite pateiktajam resp. akcentuojama ne oportunistinė funkcija (resp. mirusiojo poilsis [kaip Sovijaus mite]), bet religinė – potenciali komunikacija su dievais ir sakralinė latrija. Minėtina, kad *Fihrist el-'Ulūm* kur kas dažniau minimi aukų (gyvūnų [džn. 8 ar 80 vyriškosios lyties ėriukų, 8 ar 80 jaunų ir senų vištų], įvairių patiekalų, gaminamų iš kupranugario kumpio, šviežių ir džiovintų vaisių; gyvų žmonių¹⁶, pvz., moterį degindavo Veneros [Kleopatros] garbei), skirtų dievams ir protėvių garbei, deginimo papročiai (plačiau žr. Chwolsohn I 403–404; II 23–26, 29–31, 33, 35, 37–38, 89, 91–92, 183, 302, 344, 393, 395, 466);

d) etnomitologinis Sovijaus pasakojimo izoliuotumas, kurį pabrėžia S. Temčinas (Темчин 2010, 20, 26), yra paneigtas Bronislavos Kerbelytės (1993, 51; dar žr. Lemeškinas 2015, 41), nurodžiusios galimas gene-

¹⁶ Manyta, kad sudeginti gyvi galės patarnauti dievams ir būti arti jų (Chwolsohn I 248, 789; II 602).

tines lietuvių folkloro sąsajas (remiamasi pasakos „Kambariai danguje“ [AT 802*] siužeto atitikmenimis).

Remiantis čia pateikta trumpa sabiečių onimo etiologine analize, kurią turėjo atlikti pats D. Baronas, nutaręs kodifikuoti senųjų lietuvių sakralinės savasties statusą, galima teigti, kad jo teiginiai apie XIX a. Wolterio suformuluotą Sovijaus mito¹⁷ arabišką kilmę (plačiau žr.: Mierzyński 1892, 133; Mannhardt 1936, 60–61) ir lietuvių mitologijos mozaikinę (plg. „<...> reflecting the great mosaic called the ancient religion of the Balts (or the Lithuanians)“ [264 p.]) sistemą yra iš esmės klaidingi. Žinoma, būtina pritarti, kad Sovijaus mitas iš tiesų yra ypatingos svarbos (resp. „<...> crucially important <...>“ [žr. 13 išn.]) ir, priešingai D. Baronui, akcentuoti neabejotiną jo sąsają su senųjų baltų sakraliąja savastimi.

Puoselėdamas senųjų lietuvių – barbarų tipą, D. Baronas abejoja bet kokia šios tautos civilizuotumo galimybe, pvz., 268–269 p. skaitytojas verčiamas abejoti ir Vygando Marburgiečio (*Wigand von Marburg*) kronikoje įvardytos senųjų lietuvių šventovės, įkurtos prie Vandžiogalos (t. y. „<...> in Wandeiagel <...> Lithwani stant ante edes sacras <...>“ [SRP II 623–624]), istoriškumu, mat, anot šio tyrėjo, minėtas istoriografinis faktas yra nepatikimas, nes teritorija prie, jo manymu, pagonių šventyklos (resp. „<...> pagan shrine <...>“) buvo nusiaubta, o pati šventykla – ne. Dėl šios priežasties, anot D. Barono, sakralaus lietuvių statinio istoriškumas yra visiškai nepatikimas „<...> can hardly be expected <...>“, tačiau nepaisant šio tyrėjo skepsio (jis abejoja ir Vygando Marburgiečio kronikos vertimo iš vidurio vokiečių aukštaičių į lotynų kalbą kokybe¹⁸), reikėtų įvertinti ir labai svarbią, šio istorinio įvykio verifikacijai aktualią filologinę argumentaciją – vertėtų nepainioti klasikinės ir viduramžių laikotarpio lotynų kalbos ypatumų, taip pat ir semantinės leksemų vertės įvairavimo, plg. lo. *aedes sacrae* (pl.) ‘šventyklos’ (Nettleship 1889, 52–53; dar žr. Lewis, Short 1958, 51) ↔ V. lo. (*a*)*edes sacrae* (pl.) ‘dievų buveinės; šventyklos; maldyklos, alakai’, plg. sintagmų santykį V. lo. *de ædibus* ↔ gr. περὶ ναῶν (žr. Du Cange Lat I 100). Vadinasi, Vygando Marburgiečio

¹⁷ Plačiau apie jį žr.: Mierzyński 1892, 126–137; Mannhardt 1936, 56–65; Топоров 1966, 143–149; Lemeškin 2009, 2015; Balsys 2006, 20, 44, 106; Вилкул 2010, 5–26; Кириченко 2011, 4–20.

¹⁸ Plg. „Even if we make allowance for the fact that the chronicle of Wigand of Marburg is no longer extant in its original German form, calling such houses edes sacrae by a Christian man of letters is strikingly surprising“ (268 p.).

kroniką į viduramžių lotynų kalbą XV a. išvertęs Torunės Šv. Jono bažnyčios kapelionas Konradas Gheselenas iš Geismaro galėjo aptariamą žodžių junginį pavartoti reikšme 'alkai' ↔ 'alkas' (remdamasis *pluralis poeticus* stilistine motyvacija) resp. 'senovės lietuvių šventovė resp. vieta, kelianti pagarbos jausmą' (žr. LKŽe [s. v. *al̃kas*]), o ne 'šventykla resp. sakralinės paskirties pastatas'. Vadinas, skeptiškas D. Barono baltų religijos ir mitologijos šaltinių medžiagos vertinimas yra argumentuojamas ne jų detalio filologine ir / ar istorine analize, bet autoriaus spėjimais, suformuluotais pagal *ad hoc* principą. Toks senosios faktografijos tyrimas vertintinas kaip subjektyvus, todėl priskirtinas kazuistikai.

Kvestionuodamas senojo lietuvių kulto istoriškumą¹⁹, D. Baronas neapsiriboja sakralių senųjų lietuvių garbinimo vietų buvimo paneigimu. Jo teigimu (269 p.), šių, jo nuomone, niekuomet neegzistavusių apeigų žyniai taip pat tėra senųjų šaltinių kūrėjų pramanas, jo lyginamas su žaltvyksle (resp. „<...> will-o'-the-wisp <...>“) resp. V. lo. *ignis fatuus*. Pasitelkęs XIII a. Eiliuotosios Livonijos kronikos (*Livländische Reimchronik*) pasakojimą apie senųjų lietuvių žynį, aukojusį dievams aukas, pranašavusį žemaičiams ir reikalavusį 3-iosios karo grobio dalies (dar žr. BRMŠ I 299–300, 309–310), jo istoriškumą neva paneigia itin naiviais teiginiais, grindžiamais veikalo poetine raiška („<...> it is conveyed in direct speech <...>“) bei šios kronikos duomenų įgijimo forma, t. y. spekuliatyvia, o ne kontaktine istorine patirtimi²⁰. Akivaizdu, kad, remiantis patikimo informanto resp. tiesioginių įvykių stebėtojo verifikacine metodologija, beveik visus baltų religijos ir mitologijos šaltinius reikėtų priskirti beletristikai, mat daugelis jų autorių pateikė kitų pasakotą informaciją. Tokio pat principo reikėtų laikytis ir vertinant Lietuvos istorijos ankstyvąjį laikotarpį.

¹⁹ Tiesa, pripažįstama, kad senieji lietuviai garbino dievą Perkūną (269 p.), bet neigiama Vilniuje buvus jo šventyklą (272–275 p.). Šis tyrėjas teigia, kad J. Długoszo įvardytos pagonių šventyklos vietoje iš tiesų buvo pirmoji pranciškonų bažnyčia. Deja, tokie svarstymai yra kontradikciniai Gedimino Vaitkevičiaus (2010, 59–60) tyrimo rezultatų aspektu, mat seniausių medinių pastatų fragmentai Gedimino kalno šiaurinėje papėdėje ir į rytus nuo Šv. Kazimiero koplyčios yra datuojami XIII a. (po 1260 m. [plačiau žr. Pukienė 2009, 85–96]), t. y. medinių reliktų datavimo laikas yra ankstesnis, nei galėtų būti siejamas su krikščionių šventyklos statyba (minėtina, kad pranciškonai į Lenkiją atvyko tik 1232 m., o Gedimino laiške [1323–01–25] užsimenama apie 1321 m., kai iš Čekijos atvykusiems pranciškonams buvo pastatyta bažnyčia Vilniuje [Gloger II 344, 348]).

²⁰ Plg. „<...> one is eavesdropping at a military gathering of Žemaitijans“ (269–270 p.).

270 p. D. Baronas Vygando Marburgiečio kronikoje minimą sintagmą *virum sanctum* (SRP II 542; dar žr. BRMŠ I 461), kuria, kaip spėjama²¹, apibūdinamas pagonių šventikas, vertina kaip klaidingai interpretuojamą, mat, jo manymu, tai pernelyg pagarbus pagoniškas apeigas atlikusio žmogaus įvardijimas. Dėl šios priežasties minėtas tyrėjas iškelia hipotezę, kad *vir sanctus* bus buvęs stačiatikis krikščionis. Tenka apgailestauti, kad spėjimo autorius, neatlikęs aptariamo žodžių junginio lingvistinės analizės, neižvelgė galimo šio asmens aukšto religinio statuso įvardijimo, atitinkančio krikščionių vyskupą, plg. V. lo. *sanctitas* ‘vyskupo garbės titulas’ (Du Cange Lat III 768), mat viduramžių lotynų kalba parašytuose veikaluose krikščionių ganytojas gali būti įvardijamas epitetu V. lo. *sanctus* ‘vyskupas’ (Du Cange Lat ibd.), t. y. *vir sanctus* galėtų reflektuoti semimą *‘aukšto rango šventikas resp. žynys’.

Dėl išvardytų priežasčių D. Barono teiginys „The pagan character of both the ‘holy man’ and ‘holy buildings’ in question seems to be exposed to grave doubts, to say the least“ (271 p.) galėtų būti priskirtas obskuranizmo apraiškoms.

Veikalo autoriai dažnai įvardija nepatikrintus faktus kaip tiesą – akivaizdu, kad daugelis knygoje aptariamų abejotinų duomenų yra konstatuojamojo, o ne analitinio pobūdžio (žr. anksčiau). Taip pat minėtina, kad kai kurie D. Barono ir S. C. Rowello teiginiai apie veikale minimų baltų kalbų leksemų (taip pat ir onimų) etimologiją yra grindžiami pasitelkus ne tiriamąją, bet parafrastinę etiologinės problematikos traktuotę. Toks žodžių nagrinėjimo būdas, žinoma, nesuponuoja tyrėjus esant kompetentingus spręsti istorinės gramatikos ir etimologijos problemas. Todėl pateikiami žodžių tyrimo aprašai ir onimų kilmės interpretavimo pavyzdžiai reflektuoja negatyvią konsekvenciją. Knygoje pasitaiko ir akivaizdžių istorinės faktografijos ir egzegezės netikslumų, o kai kurie ekskursai yra kontradikciniai veikale plėtojamos pagrindinės tematikos aspektu, todėl priskirtini perteklinei ir nereikšmingai teksto daliai (žr. toliau).

Minėti tyrimo metodologiniai aspektai lemia klaidingų ir/ar *a priori* diskusijas suponuojančių teiginių, skirstytinų į filologinius (FP), istorinius (IP) ir mitologinius (MP [be jau aptarto Sovijaus mito etiologinių pramanų [apie juos žr. anksčiau]) paralogizmus, radimąsi, pvz.:

²¹ Plg. *einen heidnischen Priester* (SRP I 542).

1) [FP] 16, 415 p. minimas antroponimas Fr Andrew of Kyna / Andreas de Kyna, kurio kilties vietą S. C. Rowellas nutarė identifikuoti resp. susieti su top. lie. *Kaūnas* ar top. lie. *Kenà*; toks šio onimo etiologijos aiškinimas yra paremtas liaudies etimologijos principu resp. pseudomokslinis, mat sintagminis *of Kyna / de Kyna* suponuoja ne baltų, bet germanų substratinę lytį, reflektuojamą 1_a) toponimo v. *Kynau* (→ top. le. *Kinaw* → top. le. *Zagórze Śląskie* [žr. NMP V 533]); 1_b) avd. v. *Kühn, Kine, Kühnel* (Pott 1859, 125–126, 135, 137), kuriais grindžiama avd. s. le. *Kyna* resp. avd. s. le. *Bartosz Kyna* 1497 (plačiau žr. Malec 1994, 262) kilmę;

2) [IP] 27 p. nurodoma, kad Wulfstanas buvo „<...> Anglo-Saxon merchant <...>“, nors iki šiol nėra nustatyta, ar jis buvo danas normanas ar anglosaksas, pirklys ar keliautojas (plačiau [ir liter.] žr. SRP I 732; Топонов 1990, 12);

3) [MP] 28 p. Wulfstano aprašytas prūsų kilmingųjų geriamas kumelės pienas (resp. *myran meolc* [SRP I 733]) kažkodėl priskiriamas kumysui resp. angl. *kumis*, nors pastarasis yra rauginto pieno gėrimas, populiarus Azijoje; Europoje gaminamas iš atskiesto ir pasaldinto fermentuoto karvės pieno. Akcentuotina, kad P. Orozijos kronikos Wulfstano intarpe neteigiama, kad šis gėrimas būtų buvęs raugintas. Minėtina, kad nerauginto kumelės pieno gėrimas yra sakralinio pobūdžio, minimas ir rytų slavų itin archajiškų apeigų aprašymuose (plačiau žr. Плетнёва 1978, 391). Toks D. Barono teiginys yra iš esmės ydingas ir klaidinantis, mat s. angl. *meolc* reflektuoja semimą ‘pienas’, o ne ‘raugintas pienas’, plg. s. angl. *feld* ‘sukrekėjęs pienas; krekenos’, s. angl. *molcen* ‘sukrekėjęs pienas’ (Hall 2000, 119, 233, 240);

4) [FP] 66 p. labai drąsiai teigiama, kad seniausias lietuvių kalbos bendrinio daiktavardžio paliudijimas datuotinas ~1480 m.²² (resp. „<...> the first Lithuanian common (not proper) noun was written down only at the end of the fifteenth century by the Italian humanist Filippo Buonaccorsi active in Poland. It was *gyuotem*, modern Lithuanian *gyvatė*, that is snake <...>“), nors iki šiol nepaneigta²³ Dubnicos kronikoje (*Cronicon Dubnicense* 1351) užfiksuotos sintagmos (Kęstučio priesaikos žodžiai) *Ro-*

²² Forma *Gyuotem*, užfiksuota Pilypo Kalimacho (*Philippus Buonaccorsi Callimachus*) veikalė *Vita et mores Sbignei Cardinalis*, datuotina ne 1480 m., bet šiek tiek vėlesniu laikotarpiu (žr. MPH 175, 245; plg. BRMŠ I 598, 601).

²³ Skeptišką šio sakinio vertinimą yra pateikęs Zigmąs Zinkevičius (1997, 6).

gachina roznenachy gospanany resp. *Deus ad nos et animas, cornutum respice* (BRMŠ I 402–403; dar žr. Dini 2014, 288–289) lietuviškoji etiologija;

5) [FP] aptardamas baltų kalbotyros istoriografijos krypčiai priskirtiną problematiką, D. Baronas 67 p. teigia, kad vėlyvaisiais viduramžiais būta tyrėjų, kildinusių lietuvių, latvių ir prūsų kalbas iš finų ir ugrų kalbų šeimos resp. „<...> Finno-Ugrian <...>“. Toks konstatavimas turėtų būti pagrįstas bent jau literatūros nuoroda, mat iki šiol žinomos 7 paleokomparatyvizmo epochos baltų kalbų kilmės teorijos, tarp kurių būta įvairaus pobūdžio genetinių sąsajų: lotynų, slavų / ilyrų, hebrajų, alanų, herulų, graikų (Dini 2009, 445). Finų ir ugrų kalbų šeimos prabaltiškasis substratas iki šiol nebuvo minimas. Galbūt D. Baronas supainiojo Jano Otrębskio (1958, 44) hipotezę apie rytų ir vakarų baltų kalbinę skirtį, suponuotą neįvardytos finų genties kalbinio ir kultūrinio poveikio, su lietuvių kalbos kilmės teorijų geneze?

6) [FP] 68–70 p. aprašoma, D. Barono nuomone, neįtikima ligšiolinė hidroniminė²⁴ regionimo *Lietuva* kilmė, mat remiamasi Simono Karaliūno (1995, 56–57; 2015, 349) minėto onimo etimologijos hipoteze, kuriai jis pritaria. Deja, pastaroji yra nepatikima, mat kuronizmas, kurio analize grindžiama šio onimo kilmė resp. la. *leĩtis* ‘lietuvis’ (ME II 447), remiantis S. Karaliūno spėjimu, gali būti priskiriamas tik suff. bl. *-i- vediniams deverbatyvams (apie juos plačiau žr. Skardžius I 48–54), t. y. turėtų būti kildinamas iš verb. bl. **leit-* ‘*vykti, keliauti’, tačiau tokių semimų šios šaknies reprezentantų baltų kalbose nėra užfiksuota. Vadinasi, reikia pritarti Vytautui Mažiuliui (Мажюлис 1967, 41), kad kuronizmas la. *leĩtis* ‘lietuvis’ reflektuoja prolytę **leit-vis*, genetiškai sietiną su lie. **Liet-va* resp. etnonimas vestinas iš regionimo, o ne priešingai, kaip teigia S. Karaliūnas (žr. anksčiau). Remiantis šia trumpa leksemos la. *leĩtis* ‘lietuvis’ analize, D. Barono teiginiai apie S. Karaliūno rekonstruotos protosemos **‘karių būrys resp. the coming together of men to form a retinue or war-*

²⁴ D. Baronas, lyg būtų regionimų analizės ekspertas, išsako seniai žinomą nuostabą: „<...> how on earth a mere eleven-kilometre-long rivulet could have given rise to the name of a people and a land of no small proportions“, kurią visiškai argumentuotai atmetė Z. Zinkevičius (2010, 24–28): „Pradžioje Lietuva buvo tik sritinis, vienos lietuvių gyvenamos „žemės“ pavadinimas. Jungiantis lietuvių gentims į vieną valstybę jis vis plito. Pagaliau tapo didelės įvairiautės valstybės pavadinimu“, t. y. suponuojamas progresyvinis augmentacinis regionimo moduliacinis tipas. Deja, knygos autoriai šiuo Z. Zinkevičiaus veikalu nesiremia.

band' transformaciją į *leitis* 'karių būrys' → *leituva* / *lietuva* 'kariuomenė' resp. „*leitis* (in singular) and their group *leituva* / *lietuva*“ priskirtini pseu-domokslinėms spėlionėms;

7) [IP] 71 p. nurodoma, kad 590 Novgorodo beržo tošės informacija *литва вѣста-//ла на корѣлоу* ^{*Litva užpuolė karelius'} negali būti siejama su jokių istorinių įvykiu, t. y. „As now there is no good clue to relate this piece of information to any known event <...>“, nors D. Barono cituojamas Valentinas Janinas (Янин 1998, 265–266) labai aiškiai įvardija šio įvykio aplinkybes: 1069 m. lietuviai susirėmė su karelais, kai lydėjo Polocko kunigaikštį Vseslavą Briacišlavičių, surengusį žygį per votiakų žemes prieš Novgorodą (dar žr. Зализняк 2004, 244);

8) [FP] 73–74 p. plėtojama lietuvių kalbos dialektų konformistinė teorija, kurios subtilybių autoriai, spėtina, negalėtų įvardyti;

9) [IP] 97 p. teigiama, kad 1260 m. liepos 13 d. prie Durbės **ežero** (resp. „<...> by Lake Durbė <...>“) buvo nukauti Burckhardtas von Hornhausenas, Heinrichas Botelis ir dar 150 riterių, nors šios kautynės vyko ne prie Durbės ežero, bet prie Durbės **upės**²⁵ resp. „Schlacht am **Flusse** Durbe in Kurland <...>“ (žr. Perlbach 1876, 174);

10) [IP] 199 p. klaidingai teigiama, kad vienuolis Hiacintas 1222 m. įsteigė dominikonų vienuoliją Krokuvoje (resp. „<...> Friar Hyacinth had established a convent in Cracow in 1222 <...>“), mat ilgainiui šv. Hiacintu (s. le. *Jacek Odrowąż*) paskelbtas kanauninkas Krokuvoje įsikūrė 1220 m. prie Švč. Trejybės bažnyčios, kurią ir šalia pastatytą vienuolyno kompleksą 1223 m. jo vadovaujamam konventui perdavė vyskupas Ivonas (s. le. *Iwon*)²⁶, o dominikonų vienuoliją įsteigė 1228 m. (plačiau žr. Gloger II 42, 44);

11) [FP] 288 p. rekonstruota germanų prolytė *kuningas* nurodoma be asterikso ženklų ir modifikuotu fleksiniu formantu, t. y. turėtų būti **kuningaz* (žr. Klein I 847; ALEW I 539);

12) [FP] 305 p. nurodoma, kad vienas iš upės *Vilija* pavadinimų, užfiksuotų KDKDW 49, *Vigilia* yra nulemtas krikščioninimo tendencijų. Tokie svarstymai, žinoma, yra naivūs ir nemoksliniai, mat nekyla abejonių,

²⁵ Pažymėtina, kad Durbės upė, išteikanti iš Durbės ežero, yra 64 km ilgio (LE V 255). Todėl minėtas teiginys geografinės lokalizacijos aspektu gali būti iš esmės klaidingas.

²⁶ Komplexo statybą finansavo kunigaikštis Lešekas Baltasis (s. le. *Leszek Biały*) (plačiau žr. Gloger II 42).

kad toks minėto onimo perteikimas yra liaudies etimologijos, arba žodžių gretinimo, paremto homofonų lyginimu, pavyzdys, kai lotynų kalbos vertėjas, matyt, puikiai mokėjęs lenkų kalbą, sieja hydr. lie. *Vilija* su s. le. *wijilija* / v. le. (dial.) *wilija*²⁷ (le. *wilja*) ‘šventės, siejamos su pasninku, išvakarės; Kūčios; Kūčių vakarienė ir kt.’ (SSt X 221; SW VII 604–605; Linde VI 236; Karłowicz VI 125; Moszyńska 1975, 211), kildintinu iš v. le. *wigilija* (le. *wigilja*) ‘t. p.’ (< V. lo. *vigilia* ‘maldų vakaras; Kūčių vakaras; Kūčios ir kt.’ [SW VII 604–605; Linde VI 231; Lisowski, Migdał 1994, 111; Niermeyer 1976, 1100–1101; dar žr. Kregždys 2016_a, 670, 762]). Taigi jokios kultūrinės tendencijos (resp. krikščioninimo / „the Christianization“) įžvalgų lotynizuoto onimo *Vigilia* vartoseną nesuponuoja, mat tai yra leksemų pakaitos, nulemtos *Volksetymologie*, arba *Fehletymologie* (žr. anksčiau), fenomeno, refleksija. Beje, imdamiesi filologinės analizės, spėtina, autoriai privalėtų bent jau mokėti taisyklingai parašyti žodį *etimologija* (žr. toliau [korektūros klaidų sąrašą]).

Knygos faktografija taip pat galėtų būti pateikiama korektiškiau resp. nurodant pirminio šaltinio nuorodas, pvz., indulgencijų tipas, M. Lutherio įvardytas *Butterbriefe*, yra sietinas su kiaušinių ir pieno produktų valgymu gavėnios metu (Luther 1970, 43; Voegelin 1998, 242), nors S. C. Rowellas (406 p.) akcentuoja tik mėsos valgymą. Tokie teiginiai turėtų būti eksplikuojami išsamiau, kad neklaidintų skaitytojo.

Taip pat minėtina, kad autoriai remiasi ne tik pirminiais šaltiniais, bet ir kitų autorių interpretacijomis. Todėl netiksliai įvardijama cituojamoji faktografija (be to, kyla pagrįstų abejonių, kad kai kurių knygoje minimų veikalų pavadinimai autoriams apskritai nėra žinomi), pateikiama kursyvu, pvz., 21 p. D. Baronas nurodo, kad „<...> Georg H. F. Nesselmann who in 1845 suggested designating the languages of Old Prussians, Lithuanians and Latvians as *baltisch* (Ger., ‘Baltic’)“, nors Georgas H. F. Nesselmannas veikalo *Die Sprache der alten Preußen an ihren Ueberresten erläutert* (Berlin: bei G. Reimer, 1845) XXIX p. teigia: „Ich würde vorschlagen, diese Familie die der **Baltischen Sprachen** oder sonst irgent wie zu nennen.“

Kai kurie autorių samprotavimai kelia nuostabą, pvz., 52 p. D. Baronas teigia: „It seems quite clear that the Balts had at least passive knowledge

²⁷ Ši leksema suponavo gudų kalbos polonizmą s. blr. *вiлия, вiлѣя* ‘šventės išvakarės’ (ГСБМ III 265; Булыка 1980, 177), blr. *вiлiя / вiлѣя* ‘gavėnia, pasninkas’ (Носовичъ 1984, 57; ЭСБМ II 137).

of their Christian neighbours and their faith.“ Ši nuostata argumentuojama krikščioniškosios plotmės skolinių introdukcija iš rytų slavų arealo. Nesigilinant į pasirinktų iliustracinių pavyzdžių (resp. lietuvių kalbos slavizmų) kazuistinę kilmės apibrėžtį (pvz., visiškai neaišku, kokiais argumentais grindžiamas neapibrėžtojo slavizmo lie. *bažnyčia* ‘maldos namai [ppr. katalikų ir protestantų]’ pirminis rutenizmo statusas, plg. s. le. *božnica* ‘šventykla, *templum*’ [SSt I 145], s. r. *божница* ‘bažnyčia, cerkvė, koplyčia; šventųjų atvaizdų lentyna’ [СРЯБ I 274] su semantiškai kontradikciniu s. blr. *божница, божниця* ‘atvaizdų lentyna; pagonių šventykla’ [ГСБМ II 117]; deja, semantinis introdukcinio substrato aspektas lietuvių skolinio aspektu iki šiol nedetalizuojamas [plg. Zinkevičius 2009, 117–118]) ir naujausių darbų šia tematika ignoravimą²⁸, kultūrologinė šio teiginio esmė suponuoja alogizmą, mat introdukcija, nesant skolinio ir besiskolinančiojo mediacijos santykio, negalima. Kyla klausimas, ar D. Baronas nesupainiojo krikščionybės ir katalikybės terminų bei teisingai interpretuoja komunikacijos pobūdį su kaimyninėmis tautomis.

Darbe pasitaiko ir formaliųjų trūkumų resp. korektūros klaidų. Jų nedaug:

21, 96 p. Semgallians → Semigallians;

23, 66, 305 p. ethymology → etymology

73 p. Lethones // colligents → Leththones // colligentes

74 p. Yulian Bromley → Julian Bromley

103, 141, 242, 262, 271, 338, 382 p. debâcle → débâcle

265, 606 p. *Senoji Lietuvos Literatūra*, 24 → *Senoji Lietuvos Literatūra*, 29

431 p. pax brede → pax-brede

492 p. *Auxtheias vissagistis* → *Auxtheias Vissagistis*

492, 609 p. *Tai, kas lieka* → *Tai, kas išlieka*.

272 p. palikta nepašalinta korektūros pastaba, t. y. „<...> [čia geriau būtų ‘Lithuanians and other Baltic people’]“; o 287 p. D. Baronas moduliuoja senųjų raštų grafikos ypatumus, t. y. pateikia *po naszych*, nors rašto šaltinyje užfiksuota *po naschych* (KDKDW I¹ 29), 339 p. jis mėgina naujosios vokiečių aukštaičių kalbos prielinksnius ir daiktavardžių rašy-

²⁸ Pastaruoju metu neabejojama lenkų tautybės raštininkų, XIV–XV a. LDK kanceliarijoje rengusių dokumentus lotynų kalba (apie juos plačiau žr. Ušinskienė 2014, 47–48), galimos įtakos minėtos terminijos lietuvių kalbos ekvivalentų kūrimui (plačiau žr. Kregždys 2016, 34).

bos ypatumus keisti anglų kalbos atitikmenimis bei perteikti žodžius pagal pastarosios ortografijos sistemą, plg. *vogt of Samaiten* vietoj taisyklingo **Vogt von Samaiten** (žr. GP VI 323). Vokiečių kalbos daiktavardžius mažąja raide rašo ir S. C. Rowellas, plg. *sammelindulgenz* (422 p.) vietoj ortografinės lyties **Sammelindulgenz**. Šis tyrėjas neskiria bendrinės kalbos leksemų nuo dialektizmų, pvz., 417 p. nurodo lytį „<...> *karene* (German) <...>“, kuri turėtų būti perteikta kaip lotynizmas v. dial. (v. ž.) **Karene** ‘40-ies dienų gavėnios laikotarpis’ (Fr I 337).

Nesuprantama, kodėl autoriai žemaičių etnonimą į anglų kalbą ėmė versti *Žemaitijans* (1, 19, 62, 73 p. ir kt.), nors šios kalbos vartotojams, matyt, daug suprantamesnis yra *Lowlanders*. Tas pat konstatuotina ir apie aukštaičių įvardijimą *Aukštaitijans* (74 p.) vietoj anglakalbiamis skaitytojams įprasto *Highlanders*²⁹. Be to, kurdami savo terminiją autoriai pradeda vartoti alogizmus, pvz., 74 p. nurodomas iš esmės klaidingas teiginys, kad „Lith. *Aukštaičiai* = Eastern Lithuanians“, nors visiems gerai žinoma, kad aukštaičių dialektinę grupę sudaro ne tik rytų, kaip nurodo D. Baronas, bet ir vakarų bei pietų aukštaičiai. Jei čia norėta įvardyti Adolfo Tautavičiaus apibrėžtą senųjų rytų baltų etnosą, arba lietuvių genčių sąjungą, tai buvo privalu aiškiai nurodyti.

Savaip knygos autoriai suvokia citavimą, pvz., 185 p. D. Barono pateikiamas neva originalus Naujojo Testamento tekstas (sakinyš rašomas vartojant kabutes): „pay the emperor what belongs to the emperor, and pay God what belongs to God“, nors kanoniniuose NT vertimuose anglų kalba šis posakis skamba taip: „<...> Render to Caesar the things that are Caesar’s, and to God the things that are God’s“ (Mk 12.17 [King James Version]); „<...> Render therefore unto Caesar the things which are Caesar’s; and unto God the things that are God’s“ (Mt 21.21 [King James Version]); „Render therefore unto Caesar the things which be Caesar’s, and unto God the things which be God’s“ (Lk 20.25 [King James Version]) // „<...> Give therefore to the emperor the things that are the emperor’s, and to God the things that are God’s“ (Mt 22.21); „Give to the emperor the things that are the emperor’s, and to God the things that are God’s“ (Mk 12.17); „Then give to the emperor the things that are the emperor’s, and to God the things that are God’s“ (Lk 20.25).

²⁹ Ši tendencija pastebima ne tik recenzuojamame darbe (plg. Dini 2014, 392).

Remiantis recenzuotos knygos analitinės vertės charakteristika, galima teigti, kad šio veikalo originalumo kriterijų daugiausia lemia išvardytų trūkumų gausa, niekaip nesietina su mokslo darbams taikytina sisteminė analize, todėl jis vertintinas kaip niekinis. Seniai žinomų istorinių faktų spekuliatyvus pateikimas resp. parafrazė, spėtina, neturėtų būti siejama su naujų įžvalgų pateikimu resp. naujumo požymiu. Veikalo kompleksiskumas tik iš dalies atitinka pasirinktos tematikos tyrimui svarbius kriterijus, mat lietuvių pagonybės analizė atlikta itin schematiškai. Esant dualistinei sprendžiamų problemų plotmei (resp. pagonybės ir krikščionybės santykiui bei konversijos ciklui), substratinė (resp. pagonybė) yra interpretuojama remiantis kazuistika, o darnios analizės sistemiškumo veiksnys yra eliminuojamas.

Iškreiptas senosios lietuvių religinės sistemos aprašas, jos priskyrimas barbariškosioms bei ypatingos svarbos šios tautos identiteto formacijai paneigimas yra klaidinančios informacijos pateikimo veiksniai, kurie paneigia bet kokią praktinę recenzuoto veikalo vertę.

Išvada: apibendrinant galima teigti, kad veikalo *The Conversion of Lithuania: from Pagan Barbarians to Late Medieval Christians* autoriai, pasitelkdami eklektiškąją tiriamos problematikos analizės metodologiją bei kazuistinę faktų etiologinę motyvaciją, formuluodami diletantiškus filologijos ir mitologijos mokslų teiginius, pagrįstus nekodifikuotomis kitų tyrėjų hipotezėmis, ne tik implikavo senosios baltų kultūros tendencijų vertinimą, argumentuojamą paralogizmais, bet ir suformulavo *de origine* degeneracinį jos modelį. Nepaisant autorių pastangų sistemiškai aprašyti senųjų lietuvių, veikale priskiriamų barbarams, jų teigimu, nesisteminės pagonybės konversiją į krikščionybę, dėl itin dažnai pasitaikančių ydingų traktuočių bei faktografijos (taip pat ir istorinės) detalumo stokos, šis veikalas labiau primena pažintinę apybraižą resp. deskriptinio pobūdžio etiudą nei solidų mokslo veikalą.

Recenzuotos knygos kvintesencija autorių modeliuota atskiros konfesinės grupės – krikščionių darniam kultūriniam integralumui pabrėžti, eliminuojant senosios lietuvių religijos svarbą šios tautos identiteto formacijai. Todėl veikalas galėtų būti priskirtas scholastinėmis idėjomis grindžiamiems, Bažnyčiai populiarinti skirtiems leidiniams, o ne mokslo monografijoms, kurių pagrindinis skiriamasis požymis – novatoriškų universaliųjų analitinių apibrėžčių identifikavimas. Dėl šių stokos Dariaus

Barono ir Stepheno C. Rowello knyga *The Conversion of Lithuania: from Pagan Barbarians to Late Medieval Christians* neturėtų būti priskiriama fundamentiniams ir taikomiesiems mokslinių tyrimų darbams resp. aukšto lygio mokslo darbų kategorijai.

Sutrumpinimai

adj. – adjectivum, būdvardis

angl. – anglų (kalbės) žodis

arab. – arabų (vienos semitų tautų kalbės) žodis

aram. – aramėjų (vienos semitų tautų kalbės) žodis

avd. – asmenvardis

bl. – baltų (prokalbės) lytis

blr. – baltarusių (resp. gudų kalbės) žodis

bžn. sl. – bažnytinės slavų kalbos (resp. XII–XVIII a. rašto paminklų) žodis

dial. – dialektizmas, tarmybė

gr. – graikų (senojo laikotarpio kalbės) žodis

hebr. – hebrajų (vienos semitų tautų kalbės) žodis

hidr. – hidronimas (resp. vandenvardis)

Iš – Išėjimo knyga

Jn – Evangelija pagal Joną

la. – latvių (kalbės) žodis

le. – lenkų (kalbės) žodis

lie. – lietuvių (kalbės) žodis

Lk – Evangelija pagal Luką

lo. – lotynų (kalbės) žodis

1 Mak – Pirmoji Makabėjų knyga

Mk – Evangelija pagal Morkų

Mt – Evangelija pagal Matą

n. propr. – nomen proprium

NT – Naujasis Testamentas

pl. – pluralis, daugiskaita

r. – rusų (kalbės) žodis

s. – senojo (kalbės) laikotarpio žodis (tik junginyje su kalbos trumpiniu)

s. sl. – senosios slavų (kalbės) žodis

subst. – substantivum, daiktavardis

suff. – suffixus, priesaga

top. – toponimas (resp. vietovardis)

v. – vidurinio (kalbės) laikotarpio žodis (tik junginyje su kalbos trumpiniu)

v. – naujosios vokiečių (aukštaičių kalbės [nuo 1650 m.]) žodis

verb. – verbum, veiksmažodis

V. lo. – viduramžių lotynų (kalbės) žodis

v. ž. – naujosios vokiečių (žemaičių kalbės [nuo XVII a.]) žodis

Literatūra

ALEW I–III – *Altltauisches etymologisches Wörterbuch* 1–3. Unter der Leitung von Wolfgang Hock und der Mitarbeit von Elvira-Julia Bukevičiūtė und Christiane Schiller, bearbeitet von Rainer Fecht, Anna Helene Feulner, Eugen Hill und Dagmar S. Wodtko. Hamburg: baar, 2015.

Ashman 2012 – Sam Ashman. Combined and uneven development. *The Elgar Companion to Marxist Economics*, Alfredo B. F. Filho S. (eds.). Cheltenham: Edward Elgar, 60–65.

Balsys 2006 – Rimantas Balsys. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Beresnevičius 1990 – Gintaras Beresnevičius. *Dausos. Pomirtinio gyvenimo samprata senosioje lietuvių pasaulėžiūroje*. Vilnius: Gimtinė.

BRMŠ I–IV – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. Sud. Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla (t. 1–2), Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas (t. 3–4), 1996–2005.

Chwolsohn I–II – Daniel Chwolsohn. *Die Ssabier und der Ssabismus*, Bd. 1–2. St. Petersburg: Buch Druckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1856.

Corriente 2008 – Federico Corriente. *Dictionary of Arabic and Allied Loanwords. Spanish, Portuguese, Catalan, Galician and Kindred Dialects*. Leiden & Boston: Brill.

Dini 2009 – Pietro Umberto Dini. Baltų kalbotyros apyaušriai. Baltų kalbų paleokomparatyvistinės sampratos kalbotyros istoriografijos kontekste. *Archivum Lithuanicum* 11, 439–462.

Dini 2014 – Pietro Umberto Dini. *Foundations of Baltic Languages*. Vilnius: Vilnius University.

Du Cange I–II – Fresne de C., Dominus du Cange (Charles du Fresne, sieur du Cange // Du Cange). *Glossarium ad Scriptores Mediæ & Infimæ Græcitatē, in quo Græca Vocabula Novatæ Significationis, aut usus rarioris, Barbara, Exotica, Ecclesiastica, Liturgica, Tæctica, Nomica, Jatrīca, Botanica, Chymica explicantur, eorum Notiones & Originationes reteguntur...* 1–2. Lugduni: Apud Anissonios, Joan. Posuel, & Claud. Rigaud, 1688.

Du Cange Lat I–III – Du Cange, Charles du Fresne. *Glossarium Ad Scriptores Mediæ et Infimæ Latinitatis: in quo Latina Vocabula novatæ Significationis, aut Usus rarioris, Barbara et Exotica explicantur, eorum Notiones et Originationes reteguntur: Complures ævi mediū Ritus et Mores, Legum, Consuetudinum municipalium, et Jurisprudentiæ recentioris Formulae, et obsoletæ voces; Utriusque Ordinis, Ecclesiastici et Laici, Dignitates et Officia, et quam plurima alia... illustrantur. E libris editis, ineditis, aliisque monumentis cū publicis, tum privatis. Accedit Dissertatio de Imperatorum Constantinopolitanorum... numismatibus.*

- Ed. Novissima Insigniter Aucta. Francofurti ad Moenum: Ex Officina Zunneriana, apud Johannem Adamum Jungium, 1710.
- Elukin 2002 – Jonathan Elukin. Maimonides and the Rise and Fall of the Sabians: Explaining Mosaic Laws and the Limits of Scholarship. *Journal of the History of Ideas* 63, 619–637.
- Fr I–II – Hermann Frischbier. *Preussisches Wörterbuch. Ost- und Westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge* 1–2. Berlin: Verlag von Th. Chr. Fr. Enslin, 1882–1883.
- Gloger I–IV – Zygmunt Gloger. *Encyklopedia staropolska ilustrowana* 1–4. Warszawa: Druk P. Laskauera i W. Babickiego, 1900–1903.
- GP I–VI – *Geschichte Preussens, von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens*, von Johannes Voigt, 1–6. Königsberg: im Verlage der Gebrüder Bornträger, 1827–1834.
- Green 1992 – Tamara M. Green. *The City of the Moon God: Religious Traditions of Harran*. Leiden: Brill.
- Hall 2000 – J. R. Clark Hall. *A concise Anglo-Saxon dictionary*. Toronto & London: University of Toronto Press.
- Hatina 2013 – Thomas R. Hatina. Rome and Its Provinces. *The world of the New Testament: cultural, social, and historical contexts*. Eds. J. Green, L. M. McDonald. Michigan: Baker Publishing Group, 557–572.
- Helyer 2013 – Larry L. Helyer. The Hasmoneans and the Hasmonean Era. *The world of the New Testament: cultural, social, and historical contexts*. Eds. J. Green, L. M. McDonald. Michigan: Baker Publishing Group, 38–53.
- Jameson 1991 – Fredric Jameson. *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism. Post-Contemporary Interventions*. Durham: Duke University Press.
- JBR I–V – Jonas Balys. *Raštai* 1–5, par. Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998–2004.
- Kabelka 1982 – Jonas Kabelka. *Baltų filologijos įvadas*. Vilnius: Moksas.
- Karaliūnas 1995 – Simas Karaliūnas. Lietuvos vardo kilmė. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 35, 55–91.
- Karaliūnas 2015 – Simas Karaliūnas. *Baltų etnonimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Karłowicz I–VI – Jan Karłowicz. *Słownik gwar polskich* 1–6. Kraków: Drukarnia C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1900–1911.
- KDKDW I^{1–2} – *Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis. Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1932–1939.
- Kerbelytė 1993 – Bronislava Kerbelytė. Algirdas Julius Greimas – mitologinių tekstų aiškintojas. *Tautosakos darbai* II (IX), 44–53.
- Klein I–II – Ernest Klein. *A comprehensive etymological Dictionary of the English Language. Dealing with the origin of words and their sense development thus illustrating the history of civilization and culture* 1–2. Amsterdam & New York: Elsevier Publishing Company, 1966–1967.
- Kregždys 2011 – Rolandas Kregždys. Baltiškųjų teonimų perteikimo ir dievų funkcijų nustatymo problematika Jano Łasickio veikale „De diis Samagitarvm cæterorvmque Sarmatarum, & falforum Chriftianorum. Item de religione Armeniorum“: *Salaus, Klaivals, Atlaibos, Tawals. Perspectives of Baltic Philology* II. Poznań: Wydawnictwo „Rys“, 101–121.

- Kregždys 2012 – Rolandas Kregždys. *Baltų mitologemų etimologijos žodynas I: Kristburgo sutartis*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Kregždys 2016 – Rolandas Kregždys. *Lietuvių kalbos polonizmų žodyno specifikacija / Charakterystyka Słownika Polonizmów w języku litewskim (Studia Etymologica Baltica I)*. Lietuvių kalbos institutas, Vilnius.
- Kregždys 2016_a – Rolandas Kregždys. *Lietuvių kalbos polonizmų žodynas / Słownik Polonizmów w języku litewskim (Studia Etymologica Baltica II)*. Lietuvių kalbos institutas, Vilnius.
- Lampe 1961 – Geoffrey William Hugo Lampe. *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- Lane I–VIII – Edward William Lane. *An Arabic-English Lexicon* 1–8. Beirut: Librairie du Liban, 1968.
- LE I–XXXVII – *Lietuvių enciklopedija* 1–37. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1953–1985.
- Lemeškin 2009 – Ilja Lemeškin. *Sovijaus sakmė ir 1262 metų chronografas (pagal Archyvinį, Varšuvos, Vilniaus ir I. J. Zabelino nuorašus)*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Lemeškin 2015 – Ilja Lemeškin. *Sovijaus sakmės baltiškumas ir arabiškumas. Mitonimo kilmė. Tautosakos darbai* 48, 35–48.
- LEt – *Lietuvių etnogenezė*. Ats. red. R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius: Mokslas, 1987.
- Lewis, Short 1958 – Charlton Thomas Lewis, Charles Short. *A Latin Dictionary founded on Andrews' edition of Freud's Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- LI – *Lietuvos istorija 1: akmens ir ankstyvasis metalų amžius*, (ats. red.) Algirdas Girininkas. Vilnius: Baltos lankos, 2005.
- Linde I–VI – M. Samuel Bogumił Linde. *Słownik języka polskiego* 1–6. Warszawa: w Drukarzni Xieży Piarów, 1807–1814.
- Lisowski, Migdał 1994 – Tadeusz Lisowski, Jolanta Migdał. *Leksemy osobliwe w miejscach słownikowo różnych Psalterza floriańskiego i puławskiego. Studia historycznojęzykowe I*. Pod redakcją Mariana Kucały i Zdzisławy Krążyńskiej. Kraków: Instytut Języka Polskiego, 101–112.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. 1–20, 1941–2002), elektroninis variantas. Antrasis elektroninis leidimas. Red. kolegija: G. Naktinienė ir kt. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.
- Longenecker 1970 – Richard N. Longenecker. Can we reproduce the exegesis of the New Testament? *Tyndale Bulletin* 21, 3–38.
- LS – Henry George Liddell, Robert Scott. *A Greek-English lexicon*. New York & Cincinnati: American Book Company, 1882 (eighth edition).
- Luther 1970 – Martin Luther. *Three Treatises*. Philadelphia: Fortress Press.
- Malec 1994 – Maria Malec. *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Mannhardt 1936 – Wilhelm Mannhardt. *Letto-Preussische Götterlehre*. Riga: Herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft.
- ME I–IV – K. Mülenbacha *Latviešu valodas vārdnīca* 1–4, red. J. Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija (sj. 1); Kultūras fonds (sj. 2–4), 1923–1932.
- Mierzyński 1892 – Antoni Mierzyński. *Mytologiae Lituanicae Monumenta. Źródła do Mytologii Litewskiej I*. Warszawa: Druk K. Kowalewskiego.

- Miklosich 1977 – Franz von Miklosich. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Darmstadt: Scientia Verlag Aalen.
- Moszyńska 1975 – Danuta Moszyńska. *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*. Wrocław & Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- MPH – *Monumenta Polonizae historica. Pomniki dziejowe Polski*, tom VI. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1893.
- Muraoka 2010 – Takamitsu Muraoka. *A Greek $\approx$ Hebrew / Aramaic two-way Index to the Septuagint*. Louvain–Paris–Walpole: Peeters.
- Nettleship 1889 – Henry Nettleship. *Contributions to Latin Lexicography*. Oxford: At the Clarendon Press.
- Niermeyer 1976 – Jan Frederik Niermeyer. *Mediae Latinitatis lexicon minus*. Leiden: E. J. Brill.
- NMP I–IX^(1...) – *Nazwy miejscowe Polski 1–9. Historia. Pochodzenie. Zmiany*. Pod redakcją Kazimierza Rymuta i Barbary Chopek-Kopciuch. Kraków: Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, 1996–2013...
- Otrębski 1958 – Jan Otrębski. *Gramatyka języka litewskiego 1. Wiadomości wstępne. Nauka o głoskach*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Pakarklis 1948 – Povilas Pakarklis. *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai*. Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla.
- Pape I–II – Dr. W. Pape's *Wörterbuch der griechischen Eigennamen 1–2* (I: α – κ ; II: λ – ω). Braunschweig: Druck und Verlag von Fried. Bieweg & Sohn, 1911.
- Perlbach 1876 – Max Perlbach. *Preussische Regesten bis zum Ausgange des dreizehnten Jahrhunderts*. Königsberg i. Pr.: Ferd. Beyer vormals Th. Theile's Buchhandlung.
- Pott 1859 – August Friedrich Pott. *Die Personennamen, insbesondere die Familiennamen und ihre Entstehungsarten: auch unter Berücksichtigung der Ortsnamen*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Pukienė 2009 – Rūtilė Pukienė. Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos užstatymo raidos dendrochronologiniai tyrimai. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai ir jų atkūrimas europinės patirties kontekste*. Vilnius: Nacionalinis muziejus, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 85–96.
- Segal 1963 – Judah Ben Zion Segal. The Sabian Mysteries. The planet cult of ancient Haran. *Vanished Civilizations: Forgotten Peoples of the Ancient World*, ed. E. Bacon. London: Thames and Hudson, 201–220.
- Skardžius I–VII – Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai 1–7*. Par. Albertas Rosinas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996–2013.
- SL I–III – *Suidæ Lexicon, Græce & Latine. Textum Græcum cum manuscriptis codicibus collatum a quamplurimis mendis purgavit, notisque perpetuis illustravit: versionem Latinam Æmilii Porti innumeris in locis correxit; indicesque auctorum & rerum adjecit Ludolphus Kusterus*. Cantabrigiæ: Typis Academicis, 1705.
- Sophocles 1900 – Evangelinus Apostolides Sophocles. *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (from B. C. 146 to A. D. 1100)*. New York: Charles Scribner's Sons.
- SRP I–V – *Scriptores rerum Prussicarum: Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft 1–5*. Hrsg. von Theodor Hirsch, Max Töppen und Ernst Strehlke. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1861–1874.
- SSt I–XI – *Słownik staropolski 1–11*. Red. S. Urbańczyk (t. 1, A–Ć, Warszawa 1953–1955; t. 2, D–H, Wrocław–Kraków–Warszawa 1956–1959; t. 3, I–K, Wrocław–Kraków–

- Warszawa 1960–1962; t. 4, L–M, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963–1965; t. 5, N–Ó, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965–1969; t. 6, P–Pożżenie, Wrocław–Warszawa–Gdańsk 1970–1973; t. 7, Póć–Rozproszyć, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973–1977; t. 8, Rozpróchnieć–Szyski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1977–1981; t. 9, Ściadły–Używowanie, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982–1987; t. 10, W–Wżgim, Kraków 1988–1993; t. 11, Z–Ż, Kraków 1995–2002). Zakład narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk.
- Stein 2004 – Peter Stein. *Roman Law in European History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SW I–VIII – Jan Karłowicz J., Adam A. Kryński, Władysław Niedźwiedzki (red.). *Słownik języka polskiego* 1–8. Warszawa: W drukarni E. Lubowskiego (1–2), W drukarni „Gazety Handlowej” (3–6), W drukarni „Współczesnej” (7), Wydawnictwo kasy pomocy dla osób pracujących na polu naukowym imienia J. Mianowskiego (8), 1898–1923.
- Trebilco 2013 – Paul Trebilco. *The Province and Cities of Asia. The world of the New Testament: cultural, social, and historical contexts*. Eds. J. Green, L. M. McDonald. Michigan: Baker Publishing Group, 501–521.
- Ušinskienė 2014 – Viktorija Ušinskienė. Komunikacja prawna Wielkiego Księstwa Litewskiego w świetle nowego projektu naukowego Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego. *Funkcjonowanie języków i literatur na Litwie. Litewsko-polskie związki naukowe i kulturowe. Monografia zbiorowa*. Red. M. Dawlewicz, I. Fedorowicz, A. Kalėda. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 42–53.
- Vaitkevičius 2010 – Gediminas Vaitkevičius. *Vilniaus įkūrimas*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Vyšniauskaitė 1994 – Angelė Vyšniauskaitė. *Lietuviai IX a. – XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Voegelin 1998 – Eric Voegelin. *The collected works of Eric Voegelin*, vol. XXII. Ed. D. L. Morse, W. M. Thompson. Columbia & London: University of Missouri Press.
- Zimmermann 1992 – Reinhard Zimmermann. *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Capetown & Johannesburg: Juta & Co, Ltd.
- Zinkevičius 1987 – Zigmas Zinkevičius. *Lietuvių kalbos istorija II. Iki pirmųjų raštų*. Vilnius: Mokslo.
- Zinkevičius 1997 – Zigmas Zinkevičius. Kada pradėta lietuviškai rašyti? *Dienovidis* 4, 6.
- Zinkevičius 2009 – Zigmas Zinkevičius. Lietuvos vardo paminėjimo istoriniuose šaltiniuose tūkstantmetis ir lietuvių kalbos mokslas. *Lituanistica* 55 (3–4 [79–80]), 116–126.
- Zinkevičius 2010 – Zigmas Zinkevičius. *Lietuvos vardas: kilmė ir formų daryba*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Булыка 1980 – Аляксандр Мікалаевіч Булыка. *Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст.* Мінск: Навука і тэхніка.
- Вилкул 2010 – Татьяна Вилкул. Создание Славян: работа составителя Иудейского хронографа (XIII в.). *Istorijos šaltinių tyrimai* 2. Sud. Artūras Dubonis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 5–26.
- ГСБМ I–XXXVI... – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы* 1–36. Мінск: Навука і тэхніка; Беларуская навука, 1982–2016...
- Зализняк 2004 – Андрей Анатольевич Зализняк. *Древненовгородский диалект*. 2-е издание, переработанное с учетом материала находок 1995–2003 гг. Москва: Языки славянской культуры.

- Кириченко 2011 – Катерина Віталіївна Кириченко. Читацькі зацікавлення у Великому Князівстві Литовському на початку XVI ст. та рецепція прочитаного (на матеріалі Віленського списку хронографа 1262 р.). *Український історичний журнал*, № 2, 4–20.
- Мажюлис 1967 – Витаутас Мажюлис. К балтийскому и индоевропейскому дативу ед. ч. *Baltistica* 3 (1), 29–46.
- Носовичъ 1984 – Иван И. Носовичъ. *Словарь бѣлорускаго нарѣчія (Specimina philologiae Slavicae)*. München: Verlag Otto Sagner.
- Плетнёва 1978 – Светлана А. Плетнёва. Животный мир в русских волшебных сказках. *Древняя Русь и славяне*. Отв. ред. Т. В. Николаева. Москва: Наука, 388–397.
- СРЯВ I–XXIX... – *Словарь русского языка XI–XVII вв.* 1–29... Москва: Наука, 1975–2008, Азбуковник, 2011...
- ССЯ I–IV – *Словарь старославянского языка* 1–4. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006.
- Темчин 2010 – Сергей Юрьевич Темчин. О возможном восточном происхождении мифа о Совии, изложенного в Иудейском хронографе 1262 года. *Senoji Lietuvos literatūra* 29, 19–30.
- Топоров 1966 – Владимир Николаевич Топоров. Об одной ятвяжской мифологеме в связи со славянской параллелью. *Acta Baltico-Slavica* 3, 143–149.
- Топоров 1987 – Владимир Николаевич Топоров. Заметки по похоронной обрядности (К 150-летию со дня рождения А. Н. Веселовского). *Балто-славянские исследования* 1985. Москва: Наука, 10–53.
- Топоров 1990 – Владимир Николаевич Топоров. Конные состязания на похоронах. *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд*. Москва: Наука, 12–47.
- ЭСБМ I–XIII... – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* 1–13. Рэд. В. У. Мартынаў ([пуо 2004 м.] Г. А. Цыхун). Мінск: Навука і тэхніка, 1978 ([т. 1] а – бячэйка), 1980 ([т. 2] в – вяшчэль), 1985 ([т. 3] г – ішчэ), 1988 ([т. 4] к – каята), 1989 ([т. 5] каяць – ліпянка), 1990 ([т. 6] ліра – маячыць), 1991 ([т. 7] мгла – немарасць), 1993 ([т. 8] немарачь – паяць), Беларуская навука, 2004 ([т. 9] пе-пе-пе – праснак), 2005 ([т. 10] прасніца – паяць), 2006 ([т. 11] раб – саян), 2008 ([т. 12] с – стэсам), 2010 ([т. 13] су – трапкáč)...
- Янин 1998 – Валентин Лаврентьевич Янин. *Новгород и Литва: Пограничные ситуации XIII–XV вв.* Москва: Изд-во МГУ.